

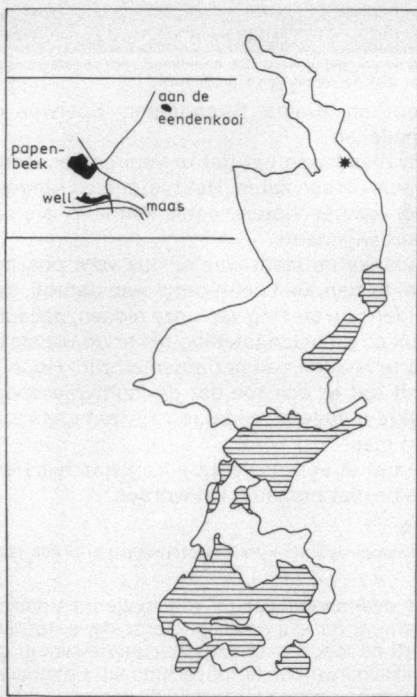
De eendenkooi van Well-Bergen

E. Pelzers

Op 13 oktober 1862 richtte de freule Marianne von Evers von Aldendriel van het kasteel van Well, zich tot de koning met het verzoek tot heroprichting van een eendenkooi in Well-Bergen (1).

Een eendenkooi is een typische Nederlandse inrichting voor het vangen van zwemeenden. Zo'n inrichting bestaat uit één en soms verscheidene plassen, omgeven door rietmatten, in een bos. Op die plas monden enkele kromme sloten (vangpijpen) uit. Deze vangpijpen zijn met gaas of netten overspannen en eindigen in een vanghokje. Door middel van tamme eenden lokt de kooiker de wilde eenden met voor een vangpijp in, vaak ondersteund door een speciale kooihond. De kooiker houdt zich gedurende het lokken verborgen achter een rietscherm. Pas bij het vangen laat hij zich zien, waardoor de wilde eenden verschrikt verder de vangpijp invliegen. Ten slotte haalt de kooiker de eenden uit het vanghokje.

De brief van de freule Von Evers kwam terecht bij het ministerie van Justitie. Na enige correspondentie tussen de secretaris-generaal van dit ministerie en de gouverneur van Limburg, besloot de eerste het verzoek van de freule aan te houden, totdat de Provinciale Staten een besluit hadden genomen over de afstand van afpaling van eendenkooien in Limburg (2).

Het Vijfde Jachtdistrict van de provincie Noord-Brabant, ge-projecteerd in de huidige Nederlandse provincie Limburg. Het Belgisch Limburgs gedeelte is niet opgenomen (circa 1815-1830). De ster geeft de ligging van de Wellse eendenkooi aan.

Jachtwetgeving in Limburg

Het recht om een eendenkooi op te richten en te laten functioneren is geregeld in de Jachtwet. De situatie van de jachtwetgeving in de eerste helft van de negentiende eeuw in Limburg verschilde met die in de Noordelijke Provinciën. In de Noordelijke Provinciën gold de Jachtwet van

11 juli 1814 (Stb. 79) tot 1852. Deze wet was ook van kracht verklaard voor het Vijfde Jachtdistrict van de provincie Noord-Brabant. Dit waren alle Generaliteitslanden in Limburg van voor 1795 (inclusief Maastricht en de banken van Sint Servaas)(3). Zie figuur 1. De geldigheid van de Jachtwet van 1814 voor het Vijfde Jachtdistrict werd echter betwijfeld door functionarissen van de arrondissementsrechtbanken van Roermond en Maastricht(4).

In de rest van Limburg, buiten het Vijfde Jachtdistrict, gold de Franse jachtwetgeving(5) of de jachtverordening van het voormalige generaal-gouvernement van de Neder- en Midden-Rijn(6). Deze verordening werd via de Wet van 21 februari 1822 (Stb. 6) buiten werking gesteld en vervangen door de Franse jachtwetgeving, die nog in de Zuidelijke Provinciën gold. De Belgische Opstand in 1830 wijzigde de staatkundige situatie in Limburg ingrijpend. De Nederlandse Jachtwet van 1814 in de voormalige Generaliteitslanden werd door de Belgen afgeschaft en vervangen door de Franse jachtwetgeving. Alleen in de vesting Maastricht bleef de Jachtwet van 1814 gelden(7). Deze toestand bleef na de hereniging met Nederland in 1839 ongewijzigd. Pas in 1852 werd een nieuwe Nederlandse jachtwet van kracht, die voor het gehele Nederlandse koninkrijk van toepassing zou zijn.

De Limburgse jachtwetgeving in de eerste helft van de negentiende eeuw is een vrij ingewikkelde materie. Een en ander vindt zijn oorsprong in de staatkundige verwickelingen direct na het vertrek van de Fransen in 1814-1815. Het dient aanbeveling deze materie diepgaand te bestuderen. In het kader van deze bijdrage is een uitvoerige bespreking niet mogelijk.

Tussen 1857 en 1924 gold de Jachtwet van 13 juni 1857 (Stb. 87) en deze regelde onder meer het recht tot oprichten van een eendenkooi.

Jachtwet en eendenkooi

De ambtenaren van het provinciale bestuur en het ministerie van Justitie konden in de archieven van de houtvester van het Vijfde Jachtdistrict en de archieven van de opperhouthvesterij geen aanwijzingen vinden over het voorkomen van geregistreerde eendenkooien in Limburg tussen 1814-1852. Er kon, volgens de secretaris-generaal van het ministerie van Justitie, dus geen sprake zijn van heroprichting, maar wel van oprichting van een nieuwe eendenkooi in Well-Bergen. In zijn ogen waren hierop van toepassing artikelen 35 en 32b van de Jachtwet van 1857. Men dient een onderscheid te maken tussen het recht van een eendenkooi (het zogenaamde kooirecht) en het afpalingsrecht. Het kooirecht houdt in het recht om een eendenkooi op te richten en daarmee eenden te vangen. Het aan een kooi al of niet verbonden zakelijk recht dat bescherming biedt tegen verstoring binnen een zekere afstand van de eendenkooi, heet afpalingsrecht(8). Volgens artikel 35 van de Jachtwet van 1857 was voor de oprichting van een eendenkooi de toestemming van de Koning en de grondeigenaren nodig en Gedeputeerde Staten moeten worden gehoord(9). De Provinciale Staten moesten bovendien de afstand van afpaling bepalen, gerekend vanuit het midden van de kooi (artikel 32b). De wetgever verbood binnen een afgepaalde en geregistreerde kooi de gehele jacht, behalve op eenden via het eerder beschreven vangmechanisme (artikel 18e). Deze bescherming gold alleen voor een geregistreerde kooi. Ten tijde van de aanvraag van de freule Von Evers ontbrak in Limburg een besluit van de Provinciale Staten, voortvloeiend uit artikel 32b der Jachtwet van 1857.

De freule Von Evers protesteerde bij de gouverneur tegen de visie van de secretaris-generaal. Zij bracht naar voren dat artikel 35 slechts gedeeltelijk en artikel 32b helemaal niet van toepassing was, omdat de eendenkooi geheel op haar gronden gelegen was en zij dus geen bewilliging van andere grondeigenaren behoeft. Bescherming van de Jachtwet achtte de freule daarom blijkbaar niet nodig. De hoge ambtenaar van het ministerie van Justitie bleef echter bij zijn ingenomen standpunt. Het verzoek van de freule werd dus voorlopig aangehouden, totdat de Provinciale Staten een besluit hadden genomen over de afstand van afpaling.

De eendenkooi in Well-Bergen

Uit de door de gouverneur van Limburg ingewonnen informatie bij de freule en de burgemeester van Bergen, bleek dat het desbetreffende perceel bekend was bij het kadaster onder sectie G. nummer 10, gemeente Bergen, en een ongelijkmatige en langwerpige oppervlakte had

van 3 bunders, 35 roeden en 80 ellen. Na publicatie van het besluit van Provinciale Staten, dat de afstand van afpaling in Limburg hoogstens 750 ellen zou zijn, gemeten vanuit het midden van de kooi, ondernam de gouverneur in augustus 1863 stappen om de vergunning van de eendenkooi bij het ministerie van Justitie los te krijgen(10). Het ministerie wilde echter, na het horen van Gedeputeerde Staten en de burgemeester van Bergen, nog steeds geen definitieve toestemming geven. De freule Von Evers van Aldendriel bleek namelijk geen eigenares te zijn, doch slechts vruchtgebruikster van het onderhavige perceel. De eigenaar moest volgens de wet schriftelijk toestemming verlenen bij de oprichting van een eendenkooi. De bewilliging werd door de eigenaar, baron F. von Schloissnigg verblijvende te Wenen, gegeven op 30 september 1863. Op 23 oktober 1863 gaf de Koning toestemming tot oprichting van een eendenkooi in Well met het recht tot afpaling op een afstand van 25 tot ten hoogste 150 ellen, gerekend vanuit het midden van de kooi.

Uit een akte genaamd 'Conditie voor de Eendenkooij' komen enkele zaken naar voren:(11)
– De huurtijd liep van 1 november 1862 tot 1 november 1868. Het contract kan echter pas zijn ingegaan op het moment dat de Koning toestemming gaf op 23 oktober 1863.

– De huurder verplichtte zich de waterplas en sloten uit te diepen en de vrijgekomen modder onder het hakhout te verspreiden. De huurder moest de eendenkooi op eigen kosten tot stand brengen en onderhouden. Voor het in orde maken van de kooi mocht de huurder vrijelijk zo veel riet snijden in de bossen van de freule als nodig was. Voor het verdere onderhoud van de kooi verbood het contract dit. Hetzelfde gold voor het kappen van hout.

– Jaarlijks zou de huurder f 30,- aan pacht betalen en bovendien 50 stuks goede eenden zonder vergoeding aan de freule leveren. De prijs per stuk was bepaald op 50 cents, indien de huurder niet voldeed aan de laatste eis. Antonius Reuser kreeg een grote jachtakte toegewezen, om eenden te vangen. Waarschijnlijk is hij na 1862 de eerste kooiker in de desbetreffende eendenkooi geweest.

De kooi lag in het Wellsmeer, een deel van het relatief laag gelegen gebied, dat zich met een breedte van ongeveer 2 km en lengte van 40 km van Milsbeek tot Venlo uitstrekte tussen de Maasduinen en de hoge gronden op Duits gebied. In het eerste decennium van de twintigste eeuw viel door ontwatering van het Wellsmeer de eendenkooi droog en zag de kooiker zich gedwongen zijn bedrijf op te geven. De eendenkooi lag als een enclave in een gebied, dat door leden van de familie Van Ophoven werd gepacht in 1901. Deze namen de ontginning van het

Wellsmeer ter hand. Omstreeks 1907 werd het terrein van de vroege eendenkooi in het openbaar verkocht(12).

Heroprichting

Had de secretaris – generaal van het ministerie van Justitie gelijk toen, hij in de brief van 8 november 1862 aan de gouverneur van Limburg concludeerde dat er sprake was van een oprichting van een nieuwe eendenkooi en niet van een heroprichting? Hij beriep zich op het ontbreken van gegevens over eendenkooien in Limburg in de archieven van de opperhoutvester, die het oppertoezicht had over jacht- en visserijzaken op grond van de Jachtwet van 1814, en de houtvester van het Vijfde Jachtdistrict. Bergen heeft echter nooit tot het Vijfde Jachtdistrict behoord. De Jachtwet van 1814 is in deze gemeente ook niet van kracht geweest. Bergen maakte vóór 1795 immers geen deel uit van de Generaliteitslanden, maar van het Pruisisch Overkwartier van Gelre. Registratie van een eendenkooi in Well-Bergen, volgens de Jachtwet van 1814, is achterweg gebleven.

Er heeft vóór 1862 wel een eendenkooi bestaan, op de plaats waar de freule Von Evers in 1862 tot heroprichting hiervan wilde overgaan. De volgende argumenten pleiten daarvoor:

– De burgemeester van Bergen schreef op 20 oktober 1862 aan de gouverneur dat er op perceel G. nummer 10 in vroegere jaren een eendenkooi was geweest. Volgens hem bestond de eendenkooi al sinds onheuglijke tijden en de kentekens waren nog goed zichtbaar.

– In een administratieakte van het kasteel Well van 19 januari 1858 staat: 'door den notaris Van Eyll publiek verkocht eikenbomen op de Eendenkooij'(13).

– Een toegevoegde aantekening bij een brieftekst, gericht aan de Heer Dijkgraaf en afkomstig van de commissaris des Konings in het Hertogdom Limburg: 'Het kan wel 60 Jaren geleden zijn, dat de eendenkooij in werking was. Toen bestond misschien hiervoor geene wet, en maakte dit gedeelte van Limburg destijds ook geen deel van Holland uit. De kooij is nooit als eene erkende kooij, beschouwd geworden'(14).

Slot

De meeste eendenkooien kwamen (komen) vooral voor in waterrijke gebieden, met name in Friesland, Overijssel en in het rivierengebied. In de loop van de tijd nam het aantal geregistreerde eendenkooien in Nederland sterk af. In het jachtseizoen 1837/1838 werden er 220 eendenkooien geregistreerd, in 1878 circa 176 (exclusief Noord-Holland) en in 1979 nog maar 118 eendenkooien. Hiervan waren er in 1979 nog (15) maar circa 70 in bedrijf. In 1931 waren er nog 145 werkende kooien in Nederland. in 1946 nog 121 stuks(16).

De voornaamste oorzaken voor deze achteruitgang zijn de vermindering van het eendenbiotoop (drooglegging plassen, ontginning en betere bemaling) en het dalende bedrijfseconomische rendement.

Dankwoord

Een dankwoord is bedoeld voor J. Thissen, Biogeografisch Informatie Centrum, en J.J. Smit, Rijksinstituut voor Natuurbeheer, Arnhem, voor hun medewerking.

■ E. Pelzers, Lankforst 46-68, 6538 KA Nijmegen.

Noten

1. Rijksarchief Limburg (R.A.L.), Magazijnlijst Kasteel Well (Supplement) inv. nr. 470.
 2. R.A.L., Provinciaal Archief (P.A.), inv. nr. 8623. Dit archiefdossier bevat correspondentie over de oprichting van de eendenkooi in Well-Bergen. Daar dit artikel voor een groot deel op dit dossier berust, wordt er in de tekst verder niet meer naar verwezen.
 3. E.M.Th.W. Nuyens, 1982. Inventaris der archieven van het Provinciaal Bestuur in Limburg 1814-1913, Maastricht, 443-451.
 4. R.A.L., Provinciaal Archief (P.A.), inv. nr. 12405, 12406, 12410, 12411, 12417, 12418.
 5. E.M.Th.W. Nuyens, 1982: 443-451.
 6. Journal du Bas-Rhin et du Rhin Moyen, 27 ten august 1814, N.32: No 54, 251-261.
 7. E.M.Th.W. Nuyens, 1982: 443-451.
 8. F.C.J. Ketelaar, 1965. De rechtsgeschiedenis van de eendenkooien. Scriptie, Leiden, 5.
 9. F.C.J. Ketelaar, 1978. Over zakelijke rechten vroeger, nu en in de toekomst, Leiden, 78.
 10. Provinciaal Blad 1863 no. 99, besluit Provinciale Staten 11 juli 1863.
 11. R.A.L., Magazijnlijsten Kasteel Well (Supplement), inv. nr. 470.
 12. S. Hoeymakers, 1984. De Van Ophovens en Jaegers als ontginners, Elsendorp, 50.
 13. R.A.L., Magazijnlijst Kasteel Well (Supplement), inv. nr. 528.
 14. R.A.L., Magazijnlijst Kasteel Well (Supplement), inv. nr. 470.
 15. A.H. Verster van Wulverhorst, 1840. Geschiedkundige aantekeningen over het jagtwezen, Amsterdam, 180.
- Verslag van den Landbouw in Nederland over het jaar 1868, 210. J.J. Smit, Eendenkooien, 1984. In: Levensgemeenschappen, Natuurbeheer in Nederland, onder redactie Rijksinstituut voor Natuurbeheer, Wageningen, 313-323.
16. Rijksmuseum van Natuurlijke Historie, Leiden, Archief G.A. Brouwer, brief mei 1947.